

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

ISSN: 2980-1117

Cilt: 4
Volume / المجلد: ٤

Sayı: 7
Issue / العدد: ٧

Haziran 2024
June / حزيران 2024

Arş. Gör. Emrullah Astan
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
emrullah.astan@asbu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-5962-709X

Sultan Memdûh Tillovî'nin Hayatı ve
Eserleri

The Life and Works of Sultan Memduh
Tillovi

Atıf: Astan, E. (2024). Sultan Memdûh Tillovî'nin Hayatı ve Eserleri. *Din ve İnsan Dergisi*, 4 (7), 137-157.

 DOI: 10.69515/dinveinsan.1464425

Makale Türü / Article Information: Araştırma Makalesi / Research Article

Yükleme Tarihi / Received Date: 05.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.05.2024

Yayımlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2024

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 137-157

İntihal

Plagiarism / انتحال

Bu makale intihal programında taranmıştır.

This article was checked in the plagiarism program.

تم مسح هذه المقالة في برنامج الانتحال

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; International standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Sultan Memdûh Tillovî'nin Hayatı ve Eserleri¹

The Life and Works of Sultan Memduh Tillovi

Özet

Bu çalışmanın amacı, 18. yüzyılda yaşamış olan Sultan Memdûh Tillovî'nin hayatını ve eserlerini detaylı bir şekilde incelemektir. Tillovî, tasavvufî düşüncesi ve kişiliğiyle hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde merak konusu olmuş bir şahsiyettir. Bu bağlamda, Tillovî'nin düşünce dünyasının oluşumunda etkili olan manevî rehberleri Şeyh İsmail Fakîrullah, Erzurumlu İbrahim Hakki ve Şeyh Mustafa el-Fânî'nin rolleri de ele alınacaktır. Ayrıca, Tillovî'nin yazdığı eserlerin içeriği ve önemi de bu çalışmanın kapsamı içerisindedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemleriyle yürütülmüş olup, Tillovî'nin hayatı ve eserleri üzerine mevcut literatür incelenmiş, elde edilen veriler analiz edilmiş ve sentezlenmiştir. Bu çalışma, Tillovî'nin manevî rehberlerinden aldığı etkilerin eserlerine nasıl yansıdığını ve tasavvufî düşüncelerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Sultan Memdûh Tillovî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha kapsamlı bilgi sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Kâdiriyye, Sultan Memdûh, Tillo, Üveysiyye.

Abstract

The aim of this study is to thoroughly examine the life and works of Sultan Memdûh Tillovî, who lived in the 18th century. Tillovî, with his Sufi thought and personality, has been a subject of curiosity both in his own time and in subsequent periods. In this context, the roles of his spiritual guides, Sheikh Ismail Fakîrullah, Erzurumlu İbrahim Hakki, and Sheikh Mustafa al-Fânî, who influenced the formation of Tillovî's intellectual world, will also be considered. Additionally, the content and significance of the works written by Tillovî are within the scope of this study. The study has been conducted using qualitative research methods, examining the existing literature on Tillovî's life and works, and analyzing and synthesizing the obtained data. This study aims to reveal how the influences of Tillovî's spiritual guides are reflected in his works and how his Sufi thoughts were shaped. Furthermore, it aims to provide a more comprehensive understanding of the life and works of Sultan Memdûh Tillovî.

Keywords: Sufism, Qadiriyya, Sultan Memduh, Tillo, Uwaysiyya

¹ Bu çalışma "Sultan Memdûh Tillovî'nin Mahzenü'l-Esrâr Adlı Eserindeki Vahdet-İ Vücûd Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2021).

This study is based on the master's thesis titled 'Effects of Wahdat al-Wujud in Sultan Memduh Tillovi's Work Mahzen al-Asrar' (Master's Thesis, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Turkey, 2021).

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / Issue / المجلد: 4 / Volume / Cilt

Giriş

18. yy. ortalarında 1761 yılında dünyaya gelen Sultan Memdûh Tillovî, Siirt/Tillo'da yaşamış önemli mutasavvıfların arasında yer almaktadır. Doğumundan vefatına kadar bulunduğu bölgede ikamet eden Sultan Memdûh, 19. yy. ortalarında 1847 tarihinde Siirt/Tillo'da vefat etmiştir. 86 yıllık ömrüne birçok tecrübe sığdıran Sultan Memdûh, tasavvufî yaşantısını yansıttığı *Divan'*ını Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme almıştır. Bunun yanında o, İsmail Fakîrullah ve Erzurumlu İbrahim Hakki'dan geriye kalan tasavvuf geleneğini sürdürmüştür.

Çalışmanın konusu olan Sultan Memdûh Tillovî'nin kişisel hayatına etki eden tasavvufî düşünceyi yansıtmamasından ötürü, onun yaşadığı mekânın ve coğrafyanın tesirinin açıklanması önem arz etmektedir. Tillo, tarihi M.Ö. 2000'lere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir ve zaman içinde Samiler, Babiller, Asurlar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok devlet ve uygarlığın egemenliğine tanıklık etmiştir. (Taşçı, 2001, s. 5-6) Tillo, kaynaklarda on iki binden fazla evliyanın burada bulunmasından dolayı "Yüksek Ruhlar" ve bu bölgede yetişmiş birçok aydın şahsiyetin varlığına dayanılarak, 18 Mayıs 1990 tarihinde 3647 sayılı kanunla "Aydınlar" ismini almıştır. (Taşçı, 2001, s. 5) Tillo bölgesi, yerleşim alanlarının dışında konumlanması sebebiyle birçok mutasavvıf için riyazethane görevi görmüştür. Aynı zamanda bu bölge, içerdiği manevî atmosferle, burada yaşayanları terbiye etmek ve olgunlaştırmak amacıyla ilim ve irşad faaliyetlerine de ev sahipliği yapmıştır. Bu da Tillo'nun sadece bir yerleşim yeri olmasının ötesinde, manevî gelişim ve ilim yolculuğunda önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Birçok kaynak, M.Ö Mezopotamya bölgesinde hâkimiyet süren Sümer uygarlığının Tillo bölgesinde tapınak inşa etmiş olmalarından hareketle, Tillo beldesinin önceki zamanlarda Hristiyan topluluğuna ait olduğundan bahsetmektedir. Tillo, Hz. Ömer (r.a)'ın (ö. 23/644) hilafeti döneminde Hâlid b. Velid (r.a)'ın (ö. 96/715) elde ettiği fetih ile İslâm beldesine dönüşmüştür. (Memduhoğlu, 2012, s. 136; Sancar, 2003, s. 8) Bu bölge, İslam tarihinde manevî miraslarıyla öne çıkmıştır. Vakıfların katkılarıyla günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilen medreseleri,² cami ve türbeleri, bölgenin kültür mirasına zenginlik katmaktadır. (Sizgen ve Aslan, 2020, s. 569-592) Özellikle Tillo, küçük olmasına rağmen Harran ve Hasankeyf gibi önemli

² Tillo'da birçok medrese bulunmaktadır. Bunların içerisinde Sultan Memdûh'un kurucusu olduğu Memdûhiyye Medresesi, yoğun bir ilmi eğitimin sağlandığı önemli bir medresedir.

merkezlerle benzer tarihi ve kültürel değerlere sahiptir.(Arslan, 2006, s. 29-36) Bu bağlamda, Tillo'nun benzersiz mimari yapılarından biri olan Sultan Memdûh Camii ve Türbesi, araştırmamızın önemli bir parçasını teşkil eder. Bu türbe, Tillo'nun yüksek bir tepesi olan Cebel-i Re'si'l-Kuvâ'da'dır ve 1892 tarihinde Sultan Memdûh'un oğlu Nur Hamza tarafından inşa ettirilmiştir.(Baydaş, 2002, s. 245)

Sultan Memdûh, III. Selim'den (ö. 1223/1808) Sultan Abdülmecid'e (ö. 1277/1861) kadar olan dönemde yaşamıştır. Bu dönemdeki Osmanlı padişahları genellikle ulemaya ve mutasavvıflara büyük saygı göstermişlerdir ve tasavvuf edebiyatı alanında da tanınmışlardır. Osmanlı yönetiminin tasavvuf ve divan edebiyatına olan ilgi ve desteği birçok kaynakta belirtilmektedir. Özellikle II. Mahmud'un (ö. 1255/1839) Sultan Memdûh ile olan ilişkisini anlatan kaynaklarda, II. Mahmud'un alim ve arifler için övgüler içeren fermanlar gönderdiği ifade edilmektedir.(Sancar, 2003, s. 19)

Osmanlı döneminde medrese-tekke ilişkilerinden doğan zâhir ve bâtin ilimlerinin incelendiği çalışmalarda mutasavvıf-şair kişiliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde, tekke çevresinde tasavvuf edebiyatının izlerini taşıyan birçok mutasavvıfın varlığı tespit edilmiştir. Sultan Memdûh ise kendi çağında hem medrese geleneğine bağlı bir alim olarak hem de tekke çevresinde sûfî ve şair kimliğiyle şahsına münhasır bir kişilik olarak öne çıkmıştır. Hocası İbrahim Hakkı'nın ve dönemindeki Türkçe eser yazma hareketinin de tesiriyle, Türkçe kitaplar kaleme almıştır. Yaşamı, eserleri ve düşünce tarzıyla, bulunduğu bölgenin bilim ve düşünce dünyasına tesir ederek dini ve ilmî hayatın sürdürülmesine katkı sağlamıştır.

1. Doğumu ve Nesebi

Sultan Memdûh, kaynaklarda "Şeyh Mahmud el-Memdûh" ve "Gavsul-Memdûh" olarak da anılmaktadır. O, (23 Haziran 1761/20 Zilkade 1174) tarihinde Siirt'in Tillo ilçesinde dünyaya gelmiştir. (Ekinci, 2019, s.5; el-Hâlidî, 2016, s. 28-29; Taşçı, 2001, s.64) Bu bölgede doğmasından ötürü "Tillovî" nisbesini almıştır.

Sultan Memdûh'un anne ve babasıyla alakalı bilgi veren kaynaklar kısıtlıdır. Kaynaklarda babası, Mahmud b. Abdurrahman ismiyle yer almaktadır ve İsmail Fakîrullah'ın torunudur. Sultan

Memdûh, aynı zamanda tasavvuf tarihinde ve edebiyat alanında adından sıkça söz ettiren Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın müridi ve talebesidir. (Durma, 2014, s. 142-143) Elde ettiğimiz kaynakta annesi ile alakalı sadece isminin Ayşe Hatun olduğu zikredilmiştir. (el-Hâlidî, 2016, s. 29)

Sultan Memdûh'un şeceresi şu şekildedir: Hz. Abbas — Hz. Abdullah b. Abbas — Mevlânâ Ali es-Seccâd— Mevlânâ Muhammed— Mevlânâ el- İmâm İbrâhim — Mevlânâ Muhammed — Mevlânâ Abdullah — Mevlânâ Süleyman — Mevlânâ Muhammed — Mevlânâ Mûsâ — Mevlânâ Muhammed el-Hâfız — Mevlânâ Tarad Ebü'l-Fevâris — Mevlânâ Hasan el-Kâdî — Mevlânâ Müslim — Mevlânâ Ebû Ya'le — Mevlânâ Tarad — Mevlânâ İsa el-Emîr — Mevlânâ Hâmid — Mevlânâ Muhammed el-Hâfız — Mevlânâ Mevd — Mevlânâ Muhammed — Mevlânâ Nureddîn Ali — Mevlânâ Ahmed — Mevlânâ Nureddîn Ali — Mevlânâ Cemâluddîn el-Hasan — Mevlânâ Molla Ali (Erzurûmi, 2013)³ — Mevlânâ Molla Cemâluddîn — Mevlânâ Molla Muhammed el-Müderris — Mevlânâ Molla Kâsım — Şeyh İsmâil Fakîrullah — Şeyh Abdülkâdir —Şeyh Abdurrahman — Sultan Memdûh.(Ekinci, 2019, 5-6; Taşçı, 2001, s. 27, 100).

Sultan Memdûh'un ailesi, Hz. Abbas'tan itibaren maddî ve manevî ilimlerle yoğrulmuş ve bu geleneği Tillo'da Sultan Memdûh'a kadar sürdürmüştür.

2. Sultan Memdûh'un Evliliği

Sultan Memdûh'un tasavvufî kişiliğinin oluşumunda evliliği özel bir yer tutmaktadır. Sultan Memdûh'un adı, kadın mutasavvıf şahsiyetlerinden biri olan Zemzemi'l-Hassa ile olan evliliğiyle birlikte kaynaklarda sıkça geçmektedir. Zemzemi'l-Hassa 1765 senesinde Siirt'e bağlı Tillo'da doğmuştur.(Tillovî, 2009a, s.11) 18. yüzyılda yaşamış olan Hassa, kendi zamanında ve toplumunda tanınmış bir sûfî olan Şeyh Mustafa Fânî'nin kızıdır.(Sancar, 2003, s. 143) Bir diğer adı "Hasya" olan Zemzemi'l-Hassa, on altı yaşındayken yirmili yaşlarındaki Sultan Memdûh ile 1193/1179 yılında evlenmiştir. (Sancar, 2003, s. 148) Hassa, aynı zamanda Sultan Memdûh'un amcası ve mürşidi olan Şeyh Mustafa el-Fânî'nin kızıdır.(Sancar, 2003, s. 143)

³ Sultan Memdûh'un Tillo ile olan ilişkisinin temelini oluşturan Mevlâna Molla Ali, atalarının Bağdat'tan Cizre'ye göç ettiği aile geleneğini devam ettirerek, Cizre'de ulema reisi olarak faaliyet gösterirken Tillo'ya göç etmiştir. Bu göç, Sultan Memdûh'un Tillo'da müderrislik ve imamlık görevlerini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Aynı zamanda, Hicrî 910/miladî 1505 yılında gerçekleştirdiği Tillo'ya göçüyle, şehirde medrese kültürünün başlatılmasında öncü bir rol üstlenmiştir.

Zemzemi'l-Hassa, yaşadığı bölgeden üç-dört kilometre uzaklıkta, manevî bir farkındalıkla Tillo'nun güneybatı bölgesinde inşa ettirdiği mescit sayesinde önemli bir tanınırlık kazanmıştır. (Arslan, 2006, s. 171-172)⁴ Döneminin tanınmış sûfleri arasında yer almasında, babası Şeyh Mustafa Fâni ve eşi Sultan Memdûh'un etkisi büyüktür. Ayrıca, kendi dini yaşamıyla kazandığı saygı ve etkinlik de bu tanınırlığın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Zemzemi'l-Hassa'nın kişiliğinin gelişiminde etkili olan bir dizi faktör mevcuttur. Ailesinden aldığı tasavvuf eğitimi ve annesinin ona hamile olduğu dönemde müjde alması gibi olaylar, literatürde Zemzemi'l-Hassa ile ilgili anlatılan hikayelerde sıkça yer almaktadır. Bu tür anlatımlar, onun tasavvufî hayatı üzerine derinlemesine bir anlam katmaktadır. Örneğin, bazı menkıbelerde, Sultan Memdûh ile otururken Hz. Meryem'i görme deneyimi veya bir gece damda otururken Kâbe'nin etrafında pervane gibi döndüğüne şahitlik etme durumu gibi olaylar, onun manevî deneyimlerine dair zengin ipuçları sunmaktadır. (Durma, 2014, s. 141-142)

Sultan Memdûh eserinde eşine bazen "amcamın kızı", "Tillolu Hanım hizmetkâr" gibi dolaylı yollardan onu çağrıştıran ifadeler kullanarak, bazen de direkt olarak ismini zikrederek yer verir. O, *Mahzenu'l-esrâr* adlı eserinde eşi için, açık ve gizli bir şekilde Rabbi'ne eşsiz bir güzellikte hizmet ettiğini, Allah'ın ondan razı olduğunu, halvette bulunduğunu, rıza makamında var olduğunu zikretmiştir. Aynı zamanda, onun hayatının her anında "mutlak hakikate" hizmet etmesiyle tecelliyâtın kendisine ilham edildiği söylemiştir. (Tillovî, 2009c, s. 147) O, 46 beyitlik gazelinde hakikatin kendisine sunduğu lütufları sıralarken, Allah tarafından kendisine lütf olarak Zemzemi'l-Hassa'nın bahşedildiğini dile getirmiştir. (Tillovî, 2009a, s. 11)

Zemzemi'l-Hassa'nın Hak yoluna tam bir bağlılıkla adanıp inşa ettirdiği ibadethanesinde yaşamaya başlamasıyla birlikte, Sultan Memdûh, 1125/1811 yılında Şeyh İsmail Fakîrullah'ın torunlarından Molla Yasin'in (ö.?) oğlu Molla Hıdır'ın (1250/1834) kızı Saliha Hatun ile evlenmiştir. (Durma, 2014, s. 144)

⁴ *İnzivaya çekilip gününün büyük kısmını ibadetle geçirmek amacıyla inşa ettirdiği ibadethane, Mescid-i Haram'a benzeyen biçimsel yapısıyla bazı çevreler tarafından eleştirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, yakın bölgelerdeki alimler, yapılan ibadethanenin benzerliği konusunda şikayetlerini iletmek üzere kadı aracılığıyla Zemzemi'l-Hassa'ya ulaşmışlardır. Sultan Memdûh, kendisine gelen kadıya, kuvvet bakımından üstünlüğünün altını çizerek inşa ettiği mescidin asıl sahibinin Allah olduğunu ve bu sebeple yıkılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu açıklama üzerine, şikayetçiler şikayetlerinden vazgeçerek olayı kapatmışlardır.*

3. Sultan Memdûh'un Eğitimi

Ailesinin yanında terbiye esaslı bir eğitimle yedi yaşına kadar büyüyen Sultan Memdûh, gençlik yıllarında İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin yanında medrese ilimleri öğrenmiştir.(Arslan, 2018, s. 69) Sultan Memdûh, ailesinden ve müridlerinden miras olarak aldığı beş yüz ciltlik bir kütüphane ile ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Elde ettiği ilmî birikim sayesinde hem kendi şahsını olgunlaştırmış hem de bu bilgileri gelecek nesillere aktarmıştır.(Ekinci, 2019, s. 17) O, örnek aldığı şahsiyetlerin izinden gitme gayesini daima ön planda tutmuş ve bu doğrultuda gösterdiği çaba ve gayretlerle öne çıkmıştır. Onun bu çabaları, Hocası İbrahim Hakkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca o, Sultan Memdûh'un özverisi ve azminin takdire değer olduğunu ifade etmiştir. (Sancar, 2003, s. 147)

Tillovî, bilhassa alim kimliğiyle tanınır ve zâhirî ilimlerdeki derin bilgisiyle öne çıkar. Edebiyat sahasında da kayda değer eserler kaleme almıştır. Sultan Memdûh, kendisini Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi sûfi-şair geleneğinin içinde bulunan biri olarak kabul ederken, edebî eserlerinde sıkça öznel deneyimlerini dile getirmiş ve aynı zamanda zâhirî ilimlerin elde edilmesinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca, eserlerinde Erzurumlu İbrahim Hakkı vasıtasıyla öğrendiği astronomi bilgisinin gizli anlamlarına işaret eden beyitlere de sıkça yer vermiştir. (Tillovî, 2009c, s. 195) ⁵

Sultan Memdûh, dini eğitimle meşgul olduğu gençlik yıllarında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın rahle-i tedrisatında ilim tahsil etmiştir. O, dini eğitimini alırken aynı zamanda manevî gelişimini göz ardı etmemiş ve Mustafa el-Fânî'nin rehberliğini ve terbiyesini almıştır. Bu deneyimler, Sultan Memdûh'un ilim ve maneviyatının gelişimine katkı sağlamıştır. Keskin zekasıyla dikkat çeken Sultan Memdûh, öğrencisi olduğu İbrahim Erzurûmî'nin rehberliğinde ısrarlı ve gayretli çalışmalarıyla zâhir ilimlerde derin bir bilgiye sahip olmuştur. Sultan Memdûh, bu zâhir ilimlerin yanı sıra marifet ilmini de öğrenmiş ve bu sayede marifetullah sahibi olan bilge insanlar arasında yerini almıştır. Bu durum, Sultan Memdûh'un bilgi ve manevî olgunluk alanlarındaki başarısını göstermektedir.(Durma, 2014, s. 143) Sultan Memdûh'un manevî terbiye

⁵ Örnek olarak İbrahim Hakkı, *Marifetname* adlı eserinde yedi felekten bahsetmektedir. Sultan Memdûh'un da bundan esinlendiğini söylemek mümkündür.

sürecinde İbrahim Hakkı'nın rehberliği altında geçen zamanlarda, hocası genellikle Sultan Memdûh'u gelecekteki manevî hâl ve durumlarıyla müjdelemektedir. Bu mürid-mürşid ilişkisi, çeşitli kaynaklarda anlatılan ve sıklıkla dile getirilen hikayelerle zenginleşmiştir. Anlatılanlardan biri de, Sultan Memdûh'un ve İbrahim Hakkı'nın sık sık ziyaret ettikleri Re'sî'l-Kuvâ tepesinde gerçekleşir. İbrahim Hakkı, bu tepeyi gelecekte bir ilim ve maneviyat merkezi olarak göstermiş ve bu merkezi kuracak kişinin "Memdûh" lakabını taşıyacağını Sultan Memdûh'a gizli bir sır olarak bildirmiştir. Bu öğretisi, Sultan Memdûh'un gelecekteki rolüne, potansiyeline ve manevî yolculuğuna işaret eder.(Durma, 2014, s. 144)

İbrahim Hakkı vefat ettiği sırada Sultan Memdûh, kayınpederi Mustafa el-Fânî'nin hizmetinde bulunmaktaydı. Bu dönemde dillendirilen bir menkıbe, Sultan Memdûh'un manevî yolculuğuna işaret etmektedir. Menkıbede Musa el-Kâzım (ö. 183/799) kendisine yönelik: *"Kalk ey Mahmud! Aşıklar cennetinin kapılarının açılacağı, nefsini kırmış müştak tövbekarların gireceği an yaklaştı. Bu an vücudun fenâsı anıdır. Bu ne güzel tecelli ve ne güzel vaattir."* şeklindeki sözleri yer almaktadır. Sultan Memdûh'un manevî yolculuğuna ve edebî mirasının büyüklüğüne dair bir işaret olarak, kendisine nispet edilen kırk yedi bin beyitten oluşan *Divan*'ı öne çıkmaktadır.(Sancar, 2003, s. 150)

4. Mürşidleri

4.1 İsmail Fakîrullah (ö. 1147/1734)

Şeyh İsmail Fakîrullah'ın soyu Hz. Abbas'a kadar uzanmaktadır. (Tillovî, 2009b, s. 227) O, 5 Recep 1067/(M. 19 Nisan 1657) tarihinde Diyarbakır vilayetine bağlı, Bitlis eyaletine tâbi, Se' red (bugünkü adıyla Siirt) kazasının Tello (şimdiki adıyla Tillo) köyünde dünyaya gelmiştir.(Erzurûmi, 2013, c. 20 s. 420; Sancar, 2003, s. 18; Taşçı, 2001, s. 27;)⁶ İsmail Fakîrullah'ın ataları, Bağdat'tan yola çıkarak Cizre'de bir süre konaklamışlar ve sonunda Tillo'ya yerleşmişlerdir.

⁶İsmail Fakîrullah'ın öncü öğrencilerinden İbrahim Hakkı Erzurûmî, 1756 yılında yazdığı "Ma'rifetaname" isimli eserinde, sıklıkla atıfta bulunduğu manevî rehberinin adını genellikle "Şeyh İsmail Tillovî" olarak zikreder. Bu eser, İsmail Fakîrullah'ın derin bilgi ve manevî deneyimlerini aktardığı önemli bir kaynaktır. İbrahim Hakkı Erzurûmî, "Ma'rifetaname"de, manevî önderi ve öğretmeni olarak gördüğü Şeyh İsmail Tillovî'ye sık sık göndermeler yapar. ; Ma'rifetname'nin sadeleştirilmesi sırasında yapılan bir hata nedeniyle İsmail Fakîrullah'ın doğum tarihiyle ilgili bazı belirsizlikler ve çelişkiler ortaya çıkmış olabilir. Bu durum, birçok kaynakta tartışma konusu haline gelmiştir. Ancak, alanında yapılan en son araştırmalarda bu durum üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bu çalışmalar, İsmail Fakîrullah'ın doğum tarihini daha kesin bir şekilde belirleme ve yanlış bilgileri düzeltme çabalarını içermiştir.

Tillo'da İsmail Fakîrullah'ın babası Molla Kasım, ailesinden edindiği bilgi birikimini, oğlu Fakîrullah'a aktarmıştır.(Mihçioğlu, 2014, s. 79) Siirt bölgesinde bulunan Medrese-i Fahriye adlı eğitim kurumunda zâhirî ve manevî eğitimini, babası Molla Kasım'ın nezaretinde yirmi dört yaşına kadar devam ettirmiştir. İsmail Fakîrullah, bu yaşta, 1091/1680 yılında babasının vefatı üzerine babasından aldığı el ile irşad faaliyetlerine başlamıştır.(Sancar, 2003, s. 18) Böylelikle İsmail Fakîrullah, Kâdiriyye ve Nakşibendiyye tarikatının devamını sağlamıştır.

Sultan Memdûh, geçimini imam hatiplik ve medrese eğitimlerinden elde ettiği gelirin yanı sıra kendi arazisindeki meyveleri satarak sağladığı gelire de desteklemiştir. Kırk yaşına kadar sadece meyve tüketerek diğer yiyecek ve içeceklerden kaçınmış, bu da zühd hayatının bir parçasını oluşturmuştur. Nefsânî isteklerini bastırmak suretiyle zâhir ve bâtın ilimlerini derinlemesine yaşamış, ibadetleriyle zühd hayatını tam anlamıyla tecrübe etmeye çalışmıştır.(Sancar, 2003, s. 18) O, mütevazı bir yaşam sürmeyi, az yemek yemeyi, hakikat fakiri olmayı üstün görmeyi ve fakirliği benimsemek suretiyle kendisine "Fakîr" unvanını nispet etmiştir. Kendisine ait bir kasîdede "Ben Fakîrullah'ım" diyerek bu unvanı benimsemiştir. (Taşçı, 2001, s. 32)

İsmail Fakîrullah'ın manevî hayatının bir göstergesi olarak sıkça bahsedilen kuyu olayı, tasavvufî yaşamının bir delili olarak sunulmaktadır. Bu menkıbede o, 1114/1702 yılında bir taziye ziyareti dönüşünde, taziye evinin önünde yaklaşık on üç metre derinlikte suyu çekilmiş bir kuyuya düşmüştür. Kuyudan çıkamayınca cezbeye kapılarak hakikati daha yakından gözlemlemiştir. Dört saat sonra kurtarıldıktan sonra yaklaşık sekiz yıl boyunca bu hâlde kalmış, her şeyden ve herkesten uzaklaşmıştır. Bu süreç sonunda tam anlamıyla irşad faaliyetlerini gerçekleştirmiş ve kendisine gelenlerin intisabını kabul etmiştir.(Erzurûmi, 2013, s. 424)

İsmail Fakîrullah, Tillo bölgesinde yaşadığı dönemden beri hem dinî hem de kültürel açıdan toplum hafızasında önemli bir yer edinmiştir. İsmail Fakîrullah, 23 Şevval 1146/29 Mart 1734 tarihinde vefat etmiş ve önemli şahsiyetlerden büyük evladı Abdülkadir-î Sâni ile talebesi İbrahim Hakkı Erzurûmî gibi önemli zatları yetiştirmiştir.(Taşçı, 2001, s. 34)

Sultan Memdûh, dedesi İsmail Fakîrullah'ı, *Mahzenu'l-esrâr* adlı eserinde birkaç kez anarak ona atıfta bulunmuştur. Eserde, kendi soyunu ve tasavvufî deneyimlerini dedesiyle bağdaştırarak

İsmail Fakîrullah hakkında bilgiler vermiştir. Seyr-u sülûk eğitiminde dedesinin rehberliğiyle ilerlerken, Allah tarafından kendisine bahşedilen makamlara vurgu yapmış ve özellikle Allah'a olan sıkı bağının, dedesinin bağlılığından daha üstün olduğunu ifade etmiştir.(Tillovî, 2009b, s. 227) Sultan Memdûh'un ölümünden sonra, İsmail Fakîrullah ile özdeşleşen ve onu bir rol model olarak gören Siirt halkının "*Fakîrullah hazretleri istedi ve fakir kaldı, Sultan Memdûh hazretleri sultanlığı istedi, Sultan oldu*" ifadesi, bölgede derin bir etki bıraktığının bir işareti olarak görülmektedir.(Durma, 2014, s. 148)

4.2 İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö. 1194/1780)

İbrahim Hakkı, İslâm tarihinde astronomi, psikoloji, edebiyat, sosyoloji ve tasavvuf gibi disiplinlerde belirgin bir yer edinmiştir. O, (2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703) tarihinde Erzurum'da doğmuştur. (Kazar, 2001, s.333) İbrahim Hakkı, Erzurûmî nisbesini, babası Şeyh Osman Efendi'nin Hasankale'den Erzurum vilayetine göç etmesi ve orada yaşamasından dolayı almıştır. (Altıntaş, 1995, c.12 s.132; Bursalı,1972, c.1 s.90)⁷ Babası Şeyh Osman Efendi, genellikle "Derviş Efendi" olarak bilinmektedir. Kendisi, İsmail Fakîrullah'ın tasavvuf terbiyesinde yetişmiş ve İbrahim Hakkı tarafından "Hakirullah"(Diclehan, 1980; Taşçı, 2001, s. 35) olarak adlandırılan özel bir kişilik olarak tanımlanmaktadır. Şeyh Osman Efendi'nin tasavvufî eğitimi ve İbrahim Hakkı üzerindeki etkisi, İbrahim Hakkı'nın manevî ve entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu ilişki, onun hayatı ve düşüncesi üzerinde derin izler bırakmıştır. (Altıntaş, 1995, c.12 s.132; Erzurûmî, 2013, c.2 s.132)

İbrahim Hakkı, fennî ve alet ilimlerini Erzurum ulemasından edinmiştir. Eğitimi doğduğu şehirde tamamlayan Erzurûmî, çıktığı tasavvuf seyahatleri(Arslan, 2018, s. 69; Bursalı, 1972, c.1 s.90-91)⁸ sonucu o zamanki Siirt iline bağlı Tillo ilçesine gelerek(Kâhya, 1999, 373) Şeyh İsmail Fakîrullah'a intisap etmiştir. (Erzurûmî, 2013, c.2 s. 127) İbrahim Hakkı, Tillo'ya geldiklerinde kendilerine tahsis edilen tekkenin odasında babasıyla birlikte yaşamıştır. Bu süreç, dervişane yaşamın temellerini atan bir aşama olmuştur. Babasının mürid olarak kabul edilmesiyle birlikte

⁷ Onun soy ağacına göre soyu, babası tarafından 11. yüzyıl akıncı Türklerine dayanmaktadır. Büyük ataları, alim unvanıyla Bağdat yöneticilerine hizmet ederlerken Moğol istilasıyla Fırat bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bir süre sonra kesin olarak Erzurum Hasankale'ye yerleşmişlerdir.

⁸ Kaynaklardaki detaylara göre, bu yolculuğun, annesinin vefatı sonrasında babasının yanına gitme ve İsmail Fakîrullah'ın dergahına katılma sürecini içerdığı bilgisi bulunmaktadır.

İbrahim Hakkı, tasavvufî hayatının ilk izlerini kazanmış ve bu hayatı İsmail Fakîrullah'ın öğretileriyle şekillenmiştir. (Erzurûmî, 2013, c.2 s. 615) İbrahim Hakkı Erzurûmî, aldığı eğitimin ardından bir süre sonra İsmail Fakîrullah'ın damadı olmuştur. O, hocasıyla seyr-u sülûk yoluyla ilerleyerek hilafet mertebesine erişmiştir. Şeyhinin ebediyete irtihaliyle birlikte hem eserler kaleme almaya devam etmiş hem de müridleri ve talebeleriyle ilgilenmiştir. Bu dönemde, manevî mirası sürdürmek ve öğretilerini yaymak için çaba göstermiş, hem kendi içsel yolculuğunu sürdürmüş hem de başkalarının rehberliğine yardımcı olmuştur. (Bursalı, 1972, s. 90) Astronomi bilgisinden yola çıkarak İbrahim Hakkı, üstadı ve şeyhi İsmail Fakîrullah'ın vefatına saygı göstermek amacıyla türbe inşa etmiştir. Yıldızların hareketleri ve gökyüzündeki belirli konumlar, o dönemdeki insanlar için zamanın ve mekânın önemli göstergeleriydi. İbrahim Hakkı, bu bilgiyi kullanarak İsmail Fakîrullah'ın anısını yaşatmak amacıyla türbenin inşası için doğru zamanı ve mekânı belirlemiştir. Bu, hem manevî bir niyeti hem de astronomiye dayalı bir hesaplamayı içeren anlamlı hediyedir. Günümüzde dahi adından söz ettiren türbe için İbrahim Hakkı "*Yeni yılda doğan güneş hocamın başucunu aydınlatmazsa, ben o güneşi ne eyleyeyim.*" (Taşçı, 2001, s. 54) demiştir. Erzurûmî, adıyla birlikte günümüze kadar gelen ve "Işık Hadisesi"⁹ olarak anılan yapıyla da hatırlanmaktadır.

İbrahim Hakkı, yaşam yolculuğunu 19 Cemâziyel 1194 (22 Haziran 1780) tarihinde tamamlamıştır. Ardından, hocası için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. (Yaşar, 1986, s.93)

İbrahim Hakkı, kendi görüşlerini ve İsmail Fakîrullah'ın etkisi altında olduğu temel fikirleri tasavvufî yaşamı içinde sunmaktadır. Öğrencisi Sultan Memdûh ile paylaştığı vahdet-i vücûd düşüncesini, *Marifetname* adlı eserinde evrenin yaratılışını zikretmektedir. A'yân-ı sâbite fikri doğrultusunda, hakikatin bilinme arzusundan türeyen ruh ve madde dünyasını, yaratma anında ortaya çıkan Nur-i Muhammedî gibi kavramlarla açıklamaktadır. Yaratma sürecini, ilk cevher olarak gördüğü ve asıl varlığın kendi nurundan yavaş yavaş yaratıldığı görüşünü benimsemektedir. (Erzurûmî, 2013, c.1 s. 11-12)

4.3. Mustafa el-Fânî (ö. 1213/1798)

⁹ Tillo'nun doğusundaki tepenin üzerinde "Kal'at'ül-Üstat" olarak adlandırılan bir yer vardır. Burası 21 Mart günü, günün ilk ışıkları, yaklaşık olarak 40x50 cm boyutlarında bir duvar oyukluğundan geçerek İsmail Fakîrullah'ın türbesinin üst kısmında bulunan oyu kta, sonrasında İsmail Fakîrullah'ın sandukasının baş kısmına yansımaktadır.

Mustafa el-Fânî, 1135/1723 yılında Siirt'e bağlı Tillo köyünde doğmuştur.¹⁰ (Ekinci, 2019, s. 8; Sancar, 2003, s. 116-117) O, Sultan Memdûh Tillovî'nin kayınpederi ve amcası olmanın yanı sıra, bölgenin tanınmış simalarından Şeyh İsmail Fakîrullah'ın torunlarından. Dedesi tarafından manevî ve ilmî eğitimden geçirilen el-Fânî, tasavvufî makamlara ulaşacağı müjdelerini almıştır. Babası Şeyh Mustafa el-Sânî'den sonra, ilmî ve tasavvufî hizmetleri devralmış ve uzun bir süre boyunca bu görevi sürdürmüştür. Son nefesini 1213/1798 yılında, yetmiş beş yaşında iken vermiştir.(Ekinci, 2019, s. 16)

Sultan Memdûh'un yaşamına etki eden Erzurûmî ve Mustafa el-Fânî, tarikat ve medrese usûlünde benzer bir çizgiyi takip etmişlerdir. Kaynaklar, Mustafa el-Fânî'nin Sultan Memdûh'un ilmî ve manevî yaşamına katkılarının yanı sıra, aynı tasavvuf çevresinde İbrahim Hakkı'nın da bulunduğu olayları içermektedir. Bu kaynaklar genellikle, İbrahim Hakkı ile gerçekleştirdiği hac yolculuğundan, Tillo'da yerleşik kalmasını sağlaması gibi olayları içermektedir. (Durma, 2014, s. 130-132)¹¹ Bunun yanında Erzurûmî'nin vasiyetine rağmen, el-Fânî'nin hocasının yanına aynı türbeye defnedilmesiyle ilgili durum da kaynaklarda öne çıkar. (Arslan, 2006, s. 141,142)¹²

5. Tarikatı

Sultan Memdûh, dini ilimleri öğretirken sünnet esaslarına dayalı bir yaşam tarzını benimsemiştir. Tasavvufî yaşamı, kişiliğini derinlemesine etkilemiştir. (el-Hâlidî, 2016, s.46) O, tasavvufî bir şahsiyet olarak az konuşma, edep ve hayâ gibi özelliklere sahip olmanın yanı sıra, yaşamını Kur'an ve sünnet ilkeleriyle şekillendirmiştir.(Sancar, 2003, s. 147-148) Onun sûfiyâne yaşamında elde ettiği deneyimler, genellikle yazdığı *Divan*'ında ve kendisiyle ilgili anlatılarda yansıma bulmaktadır. (Durma, 2014, s. 146)¹³

¹⁰ Sultan Memdûh'un dedesi olan es-Sânî, alevi geleneğinden kaynaklanan tasavvuf terbiyesini almış bir kişidir. Babasının mistik ve ibadetle meşgul olduğu dönemde, onun hizmetine tanıklık ederek örnek olmuştur. Gavs mertebesine erişmesi nedeniyle, A. Geylânî'ye atıfta bulunularak es-Sânî unvanı verilmiştir. H. 1165 (M. 1752) yılında 63 yaşında vefat etmiştir.

¹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, yaptığı bir dizi seyahatten sonra üçüncü kez Tillo'ya döndüğünde, İsmail Fakîrullah'ın oğlu Hamza Ganiyullah ve karşılayan el-Fânî, İbrahim Hakkı'nın Tillo'ya kalıcı olarak yerleşmesini sağlamak için kız kardeşini onunla evlendirmişlerdir.

¹² Erzurûmî, yazdığı vasiyetinde "eğer şeyhimin bulunduğu köyde vefat edersem, onun kubbesi altında beni gömmeyiniz, O'nun ayak tarafı evladı için kalsın." demesine rağmen Mustafa el-Fânî onu hocasıyla aynı çatı altında buluşturur.

¹³ Anlatılan menkıbelerde genellikle seyr-u sülûk hâlinin ilerlemesiyle birlikte o, bir gece yarısı rüyasında Musa Kazım'ın kendisine ilâhî tecellilerin geleceğini haber vermesiyle uyandıktan sonra yaklaşık üç sene sürecek olan cezbe hâline bürünür. Bu cezbe hâli kendisinin farklı dillerde eserler vermesi gibi birçok durumuyla ilişkilendirilmektedir.

Sultan Memdûh'un sürdürdüğü tarikat biçimi aynı zamanda dedesi İsmail Fakîrullah'ın üveysîlik¹⁴ usûlüne dayalıdır.(Obuz, 2017, s. 47)¹⁵ Sultan Memdûh'un büyük dedesinin benimsediği bu usûl, asıl olarak Kâdiriyye tarikatıyla ilintilidir. İsmail Fakîrullah'ın babası İsmail Tillovî'ye ithaf edilen bazı kaynaklarda geçen "Tarik-i Kâdiri umde-i şüyûhundan İsmail Tillovî" ifadesi, neseb ve bağ çerçevesinden Sultan Memdûh'un tarikatına ışık tutmaktadır.(Şeyhi Mehmed Efendi, 1989, s. 354) Dedesinin izinden gittiği bu usûl ile o, kendi tarikatında birçok insanı irşad etmiştir. (Sancar, 2003, s. 158)¹⁶

Tarikatın asıl gayesini oluşturan hususları divanında sıkça belirten Sultan Memdûh, bu gayeleri dedesinden aldığından ve bunu devam ettirdiğinden bahsetmektedir. Dedesi İsmail Fakîrullah'ın, "*Gaye, kula Allah'ı tanıtmak, sevdirmek ve onu huzuruna celb etmektir.*"(Sancar, 2003, s. 44) sözü ekseninde Memdûh, *Mahzenu'l-esrâr* adlı eserinde bu gayesini farklı yollarla Allah'a tam anlamıyla ulaşmak şeklinde dillendirmiştir. Allah'ın kitabına ve peygamber sünnetine uymak, mâsivâyı terk etmek, mürşide teslim olmak; tarikat usûl ve âdâbına riayet etme ile ilintili olarak helal rızık ve az yemek, az uyumak, az konuşmak, uzlet-i enâm, fikri tam ve zikr-i müdâm gibi usûlleri Sultan Memdûh'un tarikatında amaç olarak görebilmek mümkündür. (Sancar, 2003, s. 158; Taşçı, 2001, s.33) Tüm bunlara ek olarak Sultan Memdûh'un tarikatında ağırlıklı olarak kelime-i tevhid ve lafza-i celâl esastır.(Sancar, 2003, s. 158)

Sultan Memdûh'un İsmail Fakîrullah'ın tarikatında olduğu gibi uzun uzun zikirleri, ritüelleri, müridleri vb. olgulara rastlanılmamaktadır. O, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bu hususu değerlendirdiği "*Sülûk-ü Tarikü'l-Fenâ*" kitabında işlediği murakabe, tefviz, zühd, teslim-u rıza, gönül ve sabır bahislerini de eserinde dile getirmiştir.(Çavuşoğlu, 1974, s. 61)

Amcasının kızı ve eşi Saliha Hatun'dan 1233/1818 yılında dünyaya gelen oğlu Nur Hamza'yı zâhirî ve bâtınî ilimler ile yetiştiren Sultan Memdûh, kendisi hayatta iken oğluna vird ve irşad eğitimini verdikten sonra halifelik vermiştir. Ancak Sultan Memdûh'un vefatıyla birlikte tekkenin

¹⁴ Elli altı yaşında iken o, kendisine tarikat ve tasavvuf yolunda yeni bir yol çizmiştir. Fakîrullah, üveysî yolunun kendisine hak tarafından sunulduğunu söylemiş ve İbrahim Hakkı Erzurûmî'ye ithafen "Tarikatımız Üveysî, Telkinat Allah'tandır." demiştir.

¹⁵ Eserinde Tillo'daki Kadirîlik oluşumunun içerisine Veysîlik düşüncesinin yayıldığı tespitini dile getiren yazar, burada genel bir yargıdan bahsetse de, Sultan Memdûh'un üveysîliğe işaret eden beyitleri bulunmaktadır.

¹⁶ Sultan Memdûh Tillovî'nin kendi döneminde bir sürgün hayatı geçirmesi ve o dönemde medrese ve dergahının talan edilmesi sebebiyle şecere ve silsilesinin bu arada kaybolduğu düşünülmektedir.

postnişinliğini büyük oğlu Şeyh İbrahim devralmış, babasının görevini yerine getirmek üzere halifelik Şeyh İbrahim'e geçmiştir. Şeyh İbrahim'in vefatı ile onun görevini o esnada tekkenin genel idaresinden sorumlu olan Nur Hamza devralmıştır. Halifelik görevini abisinin vefatıyla devralan Hamza, babası gibi gavsiyet makamına ererek Tillo evliyaları arasında yer almıştır. Vefatından sonra babasının yanına gömülen Nur Hamza, kendisinden sonra tarikatı devam ettirme görevini oğlu Şeyh Salih'e vermiş ve tarikat sürekliliği elde edilmiştir.(Durma, 2014, s. 145)

6. Vefatı

Sultan Memdûh, hastalık sebebiyle 1263/1847 yılında vefat etmiştir. Sultan Memdûh'un cenazesini büyük oğlu Şeyh İbrahim yıkamış ve postnişinliği devralmıştır. 1830 senesinde Sultan Memdûh, oğlu Abdurrahman için inşa ettirdiği türbeye defnedilmiştir.(Arslan, 2006, s. 152; Durma, 2014, s. 145)

7. Eserleri

Sultan Memdûh'un kaleme aldığı tasavvufî Divanı; *ed-Dürretü'l- müsmine, Mahzenu'l-esrâr, Kasâid, Miftâhu'l-kulûb li'l-esrâr* ve *Dîvânu Memdûhi'l-münîb* adlı eserlerden meydana gelir. (Tillovî, 2009a, s. 11-13) Kaleme aldığı eserler, Bedreddin Aydın tarafından Tillo ilçesinde kurulan özel bir kütüphanede bulunmaktadır. Toplamda 589 varak (1178 sayfa) ve 47 bin beyitten oluşmaktadır. (Tillovî, 2009a, s. 12)

Müellifin eserlerinde üslûp olarak "*Ben Merkezli*" bir tavır gözlemlenmektedir. Eserlerinde ben merkezli bir üslûp gözlemlenmesi, onun eserlerinde kişisel deneyimleri, düşünceleri ve duyguları ön plana çıkardığı anlamına gelmektedir. Bu tür bir üslûp, müellifimizin kendi iç dünyasını ve manevî yolculuğunu ifade etme çabasını yansıtmaktadır. Müellif, yazdığı tüm beyitlerin muhtevasında genellikle kendi tecrübelerinin yanı sıra hayatının önemli parçalarına yer verirken bazen de kişi ve olay tarihlerini not düştüğü manzumeler yazmıştır. (Tillovî, 2009a, s. 12) Tasavvuf, kişinin kendi iç dünyasını keşfetmesini, nefis muhasebesi yapmasını ve Allah ile olan ilişkisini derinleştirmesini teşvik eder. Sultan Memdûh'un eserinde kendisinin ve kişisel deneyimlerinin öne çıkması, tasavvufî bir yaklaşımın bir yansımasıdır.

7.1 Mahzenu'l-esrâr

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / Issue / المجلد: 4 / Volume / Cilt

Mahzenu'l-esrâr adlı eser, müellifin külliyyatı içerisindeki ilk ve en önemli eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ekinci, 2019, s.19; İslamoğlu, 2012, s. 33; Tillovî, 2009a, s.13) Tasavvuf ehli olarak hayatında ulaşmak istediği hakikat sırlarını Allah'tan talep eden Sultan Memdûh, kendi ifadeleri ile inci olarak adlandırdığı "*hakikat nuruyla*" kendinden geçip divanını ele aldığını belirtmiştir. Seyr-u sülûk hâlinde iken kendisine nazmetme gücünün Allah tarafından bizzat ilham ile kuvvet getirdiği bilgisine kadar birçok hususu eserinde dillendirmektedir. (Tillovî, 2009a, s.133) Aynı zamanda eser, Tillo'nun bahsettiği ilhamın önemini vurgulayarak, bunun yazarın kendi tasavvufî deneyimi ve eserini oluşturmadaki rolünü işler. Yazar, Tillo'da bulunan mutasavvıfların varlığının, eserini yazma kararını daha da güçlendirdiğini belirtir. (Tillovî, 2009b, s.189) *Divan*'ını, değerli gördüğü bu beldede özellikle Safa tepesinde (Tillovî, 2009a, s.133) Cemâziyelâhir ayında başlayıp Şaban ayı ortasında 1222 (Ekim 1807) yılında bitirdiğini ve eserine *Mahzenu'l-esrâr* (Tillovî, 2009a, s.237) adını verdiğini söyler. O, kitabını 40 günde telif ettiğini¹⁷ (Tillovî, 2009a, s.133) ve eserini bitirdiği tarihin hicrî 1222 olması hasebiyle ebced¹⁸ hesabı yaparak eserinin "*Divânu'z-zât vücud*" olduğunu söylemektedir. (Tillovî, 2009b, s.189)

Arapça ve Farsça olan eser, genellikle manzumelerden ve gazellerden oluşmaktadır. Teknik olarak incelendiğinde, 1. ve 272. sayfalar arasında toplam 532 manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin çoğunluğu (1-228) gazellerden oluşurken, 229 ve 272. sayfa aralığına denk gelen yerlerde mesnevi ve kasîdeler de bulunmaktadır. Ayrıca yazar, Allah'tan iki dünya için isteklerinin yanı sıra kendi tasavvuf hayatı ve diğer konulara da değinmektedir. (Tillovî, 2009a, s.15) Kitapta müride yönelik öğütler, halka yönelik tavsiyeler ve dini ve gündelik hayatı kapsayan konulara yer verilmiştir. Bunun yanında eserin temel odak noktasını oluşturan Allah aşkı¹⁹ (Bekçi, 2017, s. 274) ve birlik bilinci, tasavvufî yaşamın merkezinde yer almaktadır. Aynı zamanda eserde bu düşüncenin yansımaları gözlemlenmektedir. (Tillovî, 2009a, s.166; Tillovî, 2009c, s. 256)

7.2 *Dîvânu'l- Memdûhu'l-Münîbî*

¹⁷ Müellif, bu husus ile alakalı olarak kendisine gelen "*Farsça nazım söyle*" şeklindeki ilham doğrultusunda *Mahzenu'l-Esrâr* adlı eserini Farsça olarak ele aldığını belirtmiştir.

¹⁸ Geleneksel Arap alfabesinin eski sıralanışından ilk dört harfinin okunuşlarıyla türetilen sözcük.

¹⁹ Allah aşkı dile getiren Sûfî şairler, eserlerinde anlamını yalnızca derinlemesine yorumlayarak çözebileceğimiz semboller ve terimler kullanırlar.

*Dîvan'*ında yer alan gazel, kasîde, müfred ve rubâîlerden oluşan başka bir kitabı ise *Dîvânu'l-Memdûhu'l-Münîb'* dir. (Ekinci, 2019, s. 20; Tillovî, 2009a, s.17) Bu eser, orijinal nüshasındaki 365 ve 509. sayfa aralığına denk gelmektedir. Eser içerisinde 540 manzume bulunmaktadır. Kendisinden sonra oluşturulan külliyyat içerisinde ilk kısmın "*Mahzenu'l-esrâr*" adıyla basılmasının yanı sıra, beyitlerinde "*Münîbî*" mahlasını kullanmasından dolayı eserinin "*Münîb*" adıyla da aynı şekilde baskısı yapılmıştır. (Durma, 2014, s. 146) "*Münîbî*" mahlasını kullanma sebebini açıkladığı, külliyyat içerisinde bulunan eserin birinci cildindeki gazelde, Allah'a tevbe (Erkaya, 2017, s. 123; İbn Manzûr, ts., s. 454; Sizgen, 2023, s. 28)²⁰ edip gûnahtan sakındığı için "Tövbe eden, dönen" manasını ifade eden bu mahlası kullandığını belirtmektedir.(Ekinci, 2019, s. 60)

Mahzenu'l-esrâr eserinde olduğu gibi bu çalışmasının da başlangıç ve bitiş tarihi ve telif etmesinin ne kadar sürdüğü gibi hususları aynı şekilde başka bir manzumesinde dillendirmiştir. Müellif eserini Cemâziyelâhîr 1221/16 Ağustos-14 Eylül 1806 tarihleri arasında yazmaya başladığı ve eserin yazımının bir yıl sürdüğü bilgisini, 1222/1807 tarihlerine işaret edecek şekilde işlediği beyitinde beyan etmiştir.²¹ (Tillovî, 2009a, s.18)

Tamamı Arapça yazılmış olan "*Dîvânu'l-Memdûhu'l-Münîb*" adlı eser, 536 manzumedan oluşmaktadır. İki ciltten oluşan eserde gazel ve kasîdelerin yanı sıra rubâîlerin muhtevası, *Mahzenu'l-esrâr* adlı eserdekiyle benzer konular işlemektedir. Temeli Allah aşkı üzerine nazmedilen matbu haldeki eserin ilk cildinde aşk esaslı 366 gazel yer alırken ikinci cilt, 170 kasîde ve rubâîden oluşmaktadır.(Ekinci, 2019, s. 60)

7.3 *Miftâhu'l-kulûbi li'l-esrâr*

Külliyyat içerisinde Sultan Memdûh Tillovî'nin yazdığı *Mahzenu'l-esrâr* ve *Dîvânu'l-Memdûhu'l-Münîb* adlı iki eserin aksine, müellifin ismini bizzat belirlediği ve önceki iki esere nazaran sadece manzum olan eseri "*Miftâhu'l-Kulûbi li'l-esrâr*" da bulunmaktadır. Muhtevadaki birkaç Farsça gazel dışında eser genellikle Arapça manzum eser olarak kabul edilmektedir. (Tillovî, 2009a, s.19)

²⁰ Tевbe; تَابَ يَتُوبُ fiilinin masdar hali olup sözlükte dönmek manasına gelmektedir. Bu kavramın zıttı, gûnahta ısrar etmektir.

²¹ Bitiş tarihi, manzum eserin sonundaki "*Lillâhihi bi Mazharî*" ifadesine göre hesaplanmıştır.

Yazma nüshasında 593-715 sayfaları arasında yer alan toplam manzum sayısı 191'dir. *Miftâhu'l-Kulûbi li'l-esrâr* adlı divanında da şairlik vasfını koruyan Sultan Memdûh'un bu eserinde en fazla kasîdeler yer alırken 4 adet müselles, 12 adet murabba, 3 muhammes, mesnevî, kıt'a ve rubâiler de bulunmaktadır. Eserin telif tarihini önceki eserlerinde olduğu gibi ebced hesabını kullanarak bildiren müellif, *Miftâhu'l-Kulûbi li'l-esrâr* adlı bu eseri isminden hareketle de 1222/1807 tarihinde telif ettiğine işaret etmektedir. Böylece müellifin eserinde divan edebiyatı nazım şekillerini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. (Tillovî, 2009a, s.19)

7.4 ed-Dürretü'l-müsmine

Müellifin kaleme aldığı divanının 717-1017 arasında bulunan sayfalar, "*ed-Dürretü'l-Müsmine*" adıyla yer almaktadır. Eser el yazma nüshası içerisinde 717-737 sayfaları arasında kasîdelerden oluşmakta olup burada toplam 41 adet manzume bulunmaktadır. 846-934 sayfaları arasını ise 208 manzumenin oluşturduğu gazel, kasîde, muhammes, murabba ve rubâiler oluşturmaktadır. En son bölümde yer alan müselles mütekerrir ve muhammes mütekerrirlerin oluşturduğu 113 manzum ile eserde toplam 575 manzume yer almaktadır. (Tillovî, 2009a, s.20)

Diğer beyitlerin aksine bu eserde doğrudan veya ebced hesabı ile dahi olsa telif tarihine işaret eden bir beyit ile karşılaşmamaktayız. Diğer beyitlerinden farklı olarak 738-845 arasındaki sayfaları içeren başka bir müretteb Memdûh Dîvanı, 213 gazel ve rubâiden oluşmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çeken nokta, gazellerden oluşan beyitlerin kendi arasındaki kafiyelerin ilişkisidir. Beyitlerin baş ve sonlarında bulunan harfler gazellerin bütün beyitlerinde müşahede edilmektedir.²² (Tillovî, 2009a, s.20)

7.5 Kasâid

Külliyat içerisinde oluşturulan ve eser sonunda "*Temmet kasaîdu Gavsillâh es-Sultan*" denilmesi üzerine *Kasaîd* olarak adlandırılan eser, yazılı nüsha içerisinde 1018-1127 sayfaları arasında yer alan ve tamamı daha çok müstakil konuları içeren bir eser olarak karşımıza

²² Mesela, "Elif" harfiyle başlayan gazellerde kafiye uyumu için son harfin başlangıç harfiyle uyumlu olması, bu durumun tüm harfler için geçerli olmasıdır.

çıkılmaktadır. Eser içerisinde, divan edebiyatının izlerini barındıran 413 manzumeden oluşan kasîde ve rubâîler bulunmaktadır. (Tillovî, 2009a, s.21)

Sonuç

Tillo bölgesinin önemli simalarından olan Sultan Memdûh, tasavvuf tarihi içerisinde önemli bir sûfidir. Yaşam tarzı ve eserleri, sonraki nesillere ilham vermiş ve rehberlik etmiştir. Özellikle eserleri, onun düşünce dünyasını ve manevî derinliğini aktararak gelecek kuşaklara ışık tutmuştur.

Tillo'nun kültürel ve medeniyet açısından zenginliği ile manevî atmosferi, Sultan Memdûh'un yaşamını derinden etkilemiştir. Tillo bölgesinin, farklı kültürlerin bir araya geldiği ve manevî bir merkez olarak kabul edildiği bilinmektedir. Sultan Memdûh'un yaşamı, bu zengin ve çeşitli tarihin bir yansımasıdır. Ailesi ve müridleri de kişisel ve manevî gelişiminde önemli rol oynamıştır. Onların öğretileri ve rehberlikleri, Sultan Memdûh'un tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Şeyh İsmail Fakîrullah ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi büyük şahsiyetlerin terbiyesi altında yetişmiş olması, Sultan Memdûh'un tasavvufî ve ilmî bilgisini derinleştirmiştir. Aynı zamanda evliliği de onun hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Tasavvuf tarihi içerisinde yaşamış ve tanınmış isimlerden birisi olan Zemzemi'l-Hassa ile olan evliliği, onun tasavvufî yaşantısında oldukça önemlidir. Sultan Memdûh, eşine olan derin sevgi ve saygısını eserlerinde de yansıtmıştır.

Sultan Memdûh, tasavvufî yaşamı ve eserleriyle, takip eden nesillere ilham kaynağı olmuştur. Onun yaşam felsefesi, hayâ, edep, az konuşma gibi erdemlerle Kur'an ve sünnete bağlılık üzerine kurulmuştur. Eserlerinde kişisel deneyimlerin ve duyguların öne çıkması, içsel bir yolculuğu ve manevî keşifleri yansıtır. Özellikle *Mahzenu'l-esrâr*, Sultan Memdûh'un tasavvufî serüvenini ve Allah'a olan yakınlık arayışını derinlemesine işler.

Sultan Memdûh'un vefatıyla birlikte, ailesi onun tarikatını ve mirasını devralmış, eserleri ise tasavvuf literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Onun eserleri, vahdet-i vücûd düşüncesi ve tasavvufî yaşamın temel kavramlarını ele alarak, literatüre önemli katkılar yapmıştır.

Sonuç olarak, Sultan Memdûh Tillovî'nin hayatı ve düşüncesi, döneminin kültürel, dini ve tarihi bağlamında önemli bir zeminde gelişmiştir. Onun tasavvufi birikimi ve yaşadığı evre, onun düşüncelerini derinleştirmiş ve gelecek kuşaklara ilham kaynağı olmuştur.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (1995). Fakîrullah. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 132). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, H. (2006). *Tillo/Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu*. Simurg Eğitim Danışma.
- Arslan, H. (2018). Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo,. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, 351-378.
- Baydaş, Ö. G. (2002). *Tillo'daki Mimari Eserler*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bekçi, S. (2017). ETKİLENME VE ETKİLEME BAĞLAMINDA İSLAM TASAVVUFU. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 271-286.
- Bursalı, M. T. B. F. (1914). *Osmanlı Mü'ellifleri* (C. 3). Matba'a-i Amara.
- Bursalı, M. T. B. F. (1972). *Osmanlı Mü'ellifleri* (C. 3). Meral Yayınevi.
- Çavuşoğlu, H. (1974). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Yetiştigi Çevre, Hayatı ve Eserleri. *192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı*.
- Diclehan, Ş. (1980). *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Er-Tu Matbaası.
- Durma, A. (2014). *Evlialar Şehri Siirt*. Erol Ofset Matbaacılık.
- Ekinci, M. İ. (2019). *Tasavvufta İlâhî aşk: Sultan Memdûh Tillovînin Divânü'l-Münîbî Örneği*. Siirt Üniversitesi.
- el-Hâlidî, A. el-Hamzevî. (2016). *Kenzu'l-fütûh fî menâkibi's-Sultan Memdûh*. Hâşimî Yayınevi.
- Erkaya, M. E. (2017). *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Otto Yay.
- Erzurûmi, İ. H. (2013). *Ma'rifetnâme* (K. Kara & C. Durmuş, Trans.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- İslamoğlu, A. (2012). Sultan Memdûh'un Mahzenü'l- Esrâr'ından Hareketle Şiirleri Ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32(32).
- Kahya, E. (1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 371-385.

- Kazar, M. (2001). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, Hayatı, Kişiliği ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(16), 333-350.
- Memduhoğlu, A. (2012, Ekim 5). *Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri*. Medrese Geleneği Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum), Muş.
- Mıhçıoğlu, A. (2014). *İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Tezkiretü'l-Ahbâb İle Mi'e ve Hamsûne Hikme İsimli Eserleri (Metin ve İnceleme)*. Marmara Üniversitesi.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni-1923-1950*. Akıl Fikir Yayınları.
- Sancar, M. N. (2003). *Tillo Evliyalari*. Şevkat Yayıncılık.
- Sizgen, İ., & Aslan, N. (2020). *Tillo medreselerinde fıkıh eğitimi: Memdûhiyye medresesi örneği*. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 20(2), 569-592.
- Sizgen, İ. (2023). *Tevbenin mahiyeti ve had cezalarını düşürmedeki rolü*. Fecr Yayınları.
- Şeyhi Mehmed Efendi. (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* (A. Özcan, Ed.). Çağrı Yayınları.
- Taşçı, A. (2001). *Tillo'da Tasavvuf Kültürü ve Yetişen Mutasavvıflar*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Tillovî, S. M. (2009a). *Mahzenü'l-Esrâr* (A. T. Arslan, Ed.) (C. 1). Siirt Valiliği.
- Tillovî, S. M. (2009b). *Mahzenü'l-Esrâr* (A. T. Arslan, Ed.) (C. 2). Siirt Valiliği.
- Tillovî, S. M. (2009c). *Mahzenü'l-Esrâr* (A. T. Arslan, Ed.) (C. 3). Siirt Valiliği.
- Yaşar, S. (1986). *Erzurumlu İbrahim Hakkı: Hayatı, Sanatı, Marifeti*. Yeni Asya.